

Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası

ABDULLAH YEĞİN

- **İslam Devrimi sonrası İran'ın dış politika anlayışını hangi yaklaşım şekillendirdi?**
- **Devrim sonrası İran dış politikası dönemlere göre ne tür farklılıklar içeriyor?**
- **İran'ın dış politikayı çıkar amaçlı gören temel yaklaşımları neler?**

İran'da 1979 yılının Şubat ayında gerçekleşen İslam Devrimi bölgesel ve uluslararası alanda büyük yankı uyandırdı. Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya anlayışının hâkim olduğu dönemde İran'da meydana gelen devrim sadece İran'ın içerisine değil, dış dünyaya dair de yeni söylem ve yaklaşımıyla iki kutubun dışında bağımsız bir dış politika iddiasını güdüyordu. Dış politikasının teorik çerçevesini bu iddia ekseninde “devrimci” bir bakış açısıyla oluşturma gayretine giren İran, özellikle İmam Humeyni döneminde söz konusu söylemi pratize etme yoluna gitti. Sonraki dönemlerde ise her ne kadar teorik açıdan ilk dönem söylemlerinden vazgeçmediyse de pratikte bazı değişimlere uğradı ve bugüne kadar farklı açılımlara girdi.

ZAMANLA DEĞİŞEN DİŞ POLİTİKA YAKLAŞIMI

“Ne Doğu Ne Batı” sloganıyla politik bağımsızlığa vurgu yapan İran, dış politikasını devletler yerine halklar ve hareketlerle yakın ilişkiler kurmak, dış politika ilişkilerini ekonomik çıkarlara göre ayarlamamak, İsrail ile mücadele edip Filistin halk hareketini desteklemek, büyük siyasi güçlerin stratejik çıkarlarıyla arasına mesafe koymak gibi temeller üzerinde kurup ülkenin tam bağımsızlığı, uluslararası arenada Müslümanların

haklarının korunması ve ezilenlerin ezenler karşısında müdafaa edilmesi hedeflerini ortaya koydu.

Bütün devrimlerde olduğu gibi, başarıya ulaşmak için kitleleri ortak bir ideoloji etrafında buluşturmak ve sadece kendileri için değil, bütün dünya için iyi bir seçenek oluşturmak söylemini kullanan İran Devrimi de başarıya ulaştıktan sonra bu söylemlerini teorize etmesi gerektiğinden yukarıda özetle bahsi geçen esaslara ve hedeflere anayasasında yer verdi. Ancak yine diğer devrimlerde olduğu gibi iş ilkelerin pratiğe aktarılmasına geldiğinde, özellikle sistemin arzu edilen düzeyde oturmasından ve devrimci kadronun devlete tamamen hâkim olduğunun varsayılmasından sonra daha çok devlet olmanın gerekleri, dolayısıyla da devletin bekası ve çıkarları öncelendi. Fakat bu yapılırken elbette teoriden sapılmadığı iddiası söylemsel düzeyde dile getirildi ve bu doğrultuda argümanlar geliştirildi. İran İslam Cumhuriyeti devrimci kadronun devlete kesin hâkimiyetinin ardından dış politikada gerçekleştirdiği değişimi “dünya ezilenlerinin uzun vadeli çıkarları için Emir'el Müminin'in yaşadığı ana ülkenin kesinlikle korunması gerektiği, bu yüzden de yine ezilenlerin uzun vadeli çıkarları için gerektiğinde ana ülkenin korunmasının birincil öncelik olduğu”

ABDULLAH YEĞİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünden mezun oldu. 2000-2005 yılları arasında İran'da Şii teopolitiği ve Ortadoğu üzerine çalışmalar yaptı. İki kitap çevirisi ve çeşitli tercüme, telif makaleleri yayımlandı. Halen Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları enstitüsünde Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans yapmaktadır. SETA'da Dış Politika alanında Araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

argümanıyla sundu. Yine bu argümana göre dünya ezilenlerinin nihai kurtuluşu güçlü bir İran olmasını gerektirdiğinden, sadece İran devletinin değil, daha iyi bir dünya isteyen herkesin önceliği İran'ın çıkarlarını korumak olmalıdır. İran dış politika anlayışının hangi aşamalardan geçerek bu noktaya geldiğinin anlaşılması için, 1979 Devrimi'nden bugüne İran dış politikasının dönemlere ayrılarak incelenmesi faydalı olacaktır.

İMAM HUMEYİNİ DÖNEMİ VE İDEALİST DİŞ POLİTİKA SÖYLEMİ

1979 Devrimi'ne kadar tamamen dönemin iki kutuplu dünyasında kendini ABD ve Batı bloğunun yanında konumlandıran İran, devrim ile birlikte dış politika yaklaşımında köklü değişimler yaşamaya başladı. Daha devrimin ilk günlerinde İmam Humeyni, İran'ın dış politikasını "Ne Doğu Ne Batı" sloganı ile ortaya koydu. Bu slogan, İran'ın mevcut uluslararası sisteme itirazının da göstergesiydi. İran böylece bir yandan iki süper güçten birisinden yana tavır almayacağını ortaya koyarken, diğer taraftan üçüncü bir yolun mümkün olduğunu göstermeye çalışıyordu ki, bu durum, İran'ı kendi halinde bir ülke olmak yerine uluslararası alanda iddia sahibi bir devlet yapıyordu. Bunun doğal sonucu; belirlenen esaslar çerçevesinde aktif bir dış politika izlemektir. İmam Humeyni dönemi aynı zamanda İslamcı kadroların devlet içerisinde kesin hâkimiyeti sağlama mücadelesi dönemi olduğu için bu dönemin iç ve dış politik yaklaşımı da idealist ve ideolojik olmuştur. Bununla birlikte, idealist dış politika yaklaşımının devrim olur olmaz hayata geçirildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Devrimin hemen ertesinde geçici hükümetin başbakanı olan Mehdi Bazergan ve onun istifasından sonra İran'ın ilk Cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan Benisadr zamanında her iki şahsın da uzlaşmacı liberal yaklaşımlarından ötürü daha yumuşak bir dış politika çabası görülmekteydi. Geçici hükümet, belirgin bir dış politika stratejisinden yoksun olup, Humeyni'nin "Ne Doğu Ne Batı" sloganını içselleştirmiş değildi. ABD ile iyi ilişkiler kurma eğilimi olan geçici hükümet, bu eğilimi neticesinde İranlı üniversite öğrencilerinin ABD elçiliğini işgaline karşı çıkmış fakat İmam Humeyni'nin öğrencilerden yana tavır almasıyla istifa etmişti. Sonrasında cumhurbaşkanı olan Benisadr döneminde İran'ın dış politika alanında üç büyük sorunu

vardı. Bunlar; Amerikan elçiliğini işgal eden öğrenciler tarafından rehin alınan diplomatlar meselesi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve Irak'ın İran'a saldırarak sekiz yıl sürecek savaşı başlatmış olmasıydı. Benisadr, ABD ile iyi ilişkiler kurulması konusunda Bazergan'dan daha hevesliydi ve bu durum onun devrime ihanetle suçlanıp, İran'dan kaçmak zorunda kalmasına yol açtı.

Benisadr'dan sonra İmam Humeyni çizgisindeki İslamcı kadroların kurduğu Cumhuriyet-i İslami Partisi yönetime geçti ve bu noktadan sonra dış politika İmam Humeyni'nin ellerinde devrimci bir karaktere büründü. Bu dönemde açıkça bölgedeki Müslüman devletlerin yöneticileri Batı ile işbirliği yapmakla suçlanıyor ve buralardaki muhalif hareketler sonuna kadar destekleniyordu. Devletlerden çok örgütlerle iyi ilişkilerin kurulduğu ve temel argümanın dünya ezilenlerinin nihai kurtuluşu olduğu bu dönemde İran, sadece bölgedeki Müslüman ülkelerle değil, Batı ile de sorunlu ilişkilere sahipti. Bir yandan İsrail'in ortadan kaldırılması gereken gayrimüşru ve işgalci bir rejim olduğu söylemi Batı tarafından tepkiyle karşılanırken, diğer taraftan İmam Humeyni tarafından Salman Rüşdi'ye İslam Peygamberi'ne hakaret ettiği gerekçesiyle ölüm fetvası verilmesi birçok Batılı devletin elçilerini İran'dan çekmesine neden oluyordu. Fakat İran bu dönemde izlediği agresif dış politikadan vazgeçmedi ve izolasyonun tam bağımsızlık için faydalı ve gerekli olduğu kabulüyle hareket edildi. Sekiz yıl süren İran-İrak savaşının bitirilmesine dair BM tarafından yapılan ateşkes çağrılarında başlarda olumsuz yanıt veren İran, sonunda Humeyni'nin "zehir dolu kaseyi içmek" olarak tanımladığı ateşkes anlaşmasını Ağustos 1988'de imzaladı. Bu anlaşma, aynı zamanda İran'ın bundan sonra uluslararası kurumları ve devletleri daha çok muhatap almaya başlayacağını da ilk belirtileri arasında görülebilir. Ateşkesten yaklaşık 1 yıl sonra Haziran 1989'da İmam Humeyni vefat etti. Onun yerine Ali Hamanei'nin dini lider ve Rafsanjani'nin cumhurbaşkanı olmasıyla İran dış politikasında da yeni bir dönem başlamış oldu.

İMAM HUMEYİNİ SONRASI DİŞ POLİTİKA: YUMUŞAMA VE EKONOMİK KALKINMA DÖNEMİ

İmam Humeyni döneminde İslamcı kadrolar bütün devlet kurumlarında kesin hâkimiyet elde etmeyi ba-

şarmışlardı ve artık devlet gibi düşünebilirlerdi. Bunun yanında sekiz yıl süren İran-İrak savaşı sonrasında ülkenin iç durumu, dış politikada da önceliklerin yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu beraberinde getirdi. Ülke her alanda büyük bir yıkıma uğramıştı ve ciddi bir kalkınma ve ekonomik iyileşmesi ihtiyacı her şeyden daha önemliydi. Ülkenin yeniden imarı petrol gelirinin artmasına, bu da diğer devletlerle işbirliğine ihtiyaç doğuruyordu. İşte bu dönemde yukarıda bahsedilen ana ülkenin korunması fikri ortaya atıldı ve İran, dış politikasında çıkarlarını önceleyen bir devlet olarak hareket etmeye başladı. O günden bugüne bu temel yaklaşım ekseninde politika üretmeye devam eden İran'ın Rafsancani dönemi dış politikasının temel yaklaşımını ise ekonomi ve güvenlikle ilgili meselelere dair gerçekçi, uygulanabilir politikalar üretilmesi, uluslararası ilişkilere hâkim sistemin kabul edilmesi, uluslararası kurallara saygı gösterilmesi, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara aktif üyelik, komşu ülkelerle sorunsuz ilişkiler için çaba sarfedilmesi, devrim ihracı politikasından tek ülkede İslam politikasına geçilmesi gibi politikalar oluşturmaktaydı. Bunun yanında her ne kadar Avrupa ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurulmak istendiyse de, bir yandan İsrail konusundaki tutumundan geri adım atmaması, diğer taraftan İranlı bazı muhalif unsurlara Avrupa ülkelerinde uygulanan suikast girişimleri bunu engelledi.

HATEMİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA: YUMUŞAMANIN DEVAMI VE SİYASİ KALKINMA

1997 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerini reformcu kanadın adayı Muhammed Hatemi kazandı. Hatemi, selefi olan Rafsancani'nin dış politikadaki yumuşama yaklaşımını aynen sürdürdü. Rafsancani'nin ekonomik kalkınma girişimlerine siyasi ilerlemeyi de ekledi ve söylemini "birlikte yaşam ve medeniyetlerarası diyalog" esasına dayandırdı. Hatemi döneminin dış politikası kısaca şöyleydi: Hatemi'nin yumuşak politikası, uluslararası sistem içerisinde olumlu tepkiler aldıysa da, ABD'nin muhalefeti nedeniyle başarıya ulaşamadı ve ABD, İran'ı şer ekseninde konumlandırdı. Aslında dönemin uluslararası hâkim algısına bakıldığında iyimser medeniyetlerarası diyalog söylemi özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra küresel iklimde hâkim olan algı karşısında cılız kalıyordu. Yine de Hatemi yumuşak ve küresel güçlerle karşı karşıya gelmekten uzak du-

ran bir dış politika izledi. 11 Eylül sonrasında ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgalinden sonra bu iki ülke ile ilgili olarak ABD ile ortak çabalara girdi. Devrimin ilk yıllarındaki anti-emperyalist dış politika çizgisinden, "büyük şeytan" olarak kabul ettiği ABD ile ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliğine açık hale gelmesi başta değindiğimiz devletin çıkarları eksenli evrilmeye iyi bir örnektir. Yine Hatemi döneminde nükleer enerji meselesinde dış politika yapıcıları taviz verip müzakereden yana tavır alarak meseleyi çözmek istedilerse de, Batı bu konuda İran'a hiçbir taviz vermedi ve İran'ın nükleer çalışmaları 2 yıl boyunca askıya alındı.

AHMEDİNEJAD DÖNEMİ: DEVİRİMCİ SÖYLEMLERİN YENİDEN İHYASI

2005 yılında İran'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr kesimin adayı Mahmud Ahmedinejad seçimi kazanmış ve İran'ın yeni cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştı. Ahmedinejad cumhurbaşkanı olduğunda ABD Başkanı George W. Bush ve onun neo-muhafazakâr kadrosu küresel düzeyde gergin ve agresif davranışlar sergiliyorlardı. İran böylesi bir iklimde ulusal çıkarlarına yumuşak bir söylemle ulaşamazdı. Hatemi ile bu denenmiş ancak başarılı olunamamış ve İran şer ekseninde gösterilmekten kurtulamamış ve İran bunun yerine yeni bir yola girdi ve küresel alana hâkim olan sertlik yanlısı tutuma aynı şekilde cevap vermeyi tercih etti. Bunun yolu dış politikada eski devrimci söylemlerin yeniden ihya edilmesinden geçiyordu ve İran da bunu yaptı. Öncelikle tüm dış baskılara rağmen nükleer faaliyetlere kaldığı yerden devam edeceğini ilan ederek agresif bir dış politika uygulamaya başladı. Bununla da yetinmeyen İran, bizzat cumhurbaşkanının ağzından İsrail'in yok edilmesi gerektiğini belirtip, gerginliği ileri boyutlara taşıdı. Ahmedinejad dönemi dış politikası ise uluslararası sisteme dair; mevcut uluslararası sistemde uluslararası kurumların gittikçe itibar kaybettikleri, İsrail'in Filistin halkının haklarını gaspettiği, bunu her gün arttırdığı ve uluslararası kuruluşların buna ses çıkarmadıkları, büyük güçlerin zorba davrandığı ve diğer devletlere istediklerinde askeri ve siyasi müdahalelerde buldukları, nükleer silahların zorba devletlerin tekelinde olduğu ve bu konuda istedikleri gibi davrandıkları, dünyanın yoksullar ve zenginler olarak iki kutba ayrılmış durumda olduğu eleştirilerini

getiriyordu. Bütün bunlara karşı mücadele edilmesi gereğinden bahseden Ahmedinejad, Yahudi soykırımının da Siyonizm'in Batı dünyasına sultanının temeli olan bir efsane olduğunu ve gerçekliğinin araştırılması gerektiğini iddia ediyordu. Ahmedinejad ayrıca, anti-emperyalist bir cephenin kurulması gereğinden hareketle Latin Amerika ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme yoluna da gitti. Farkedileceği üzere İran dış politikası bu dönemde İmam Humeyni döneminin dış politika enstrümanlarını yeniden kullanmaya başlamıştı. Ancak bu politik yaklaşım biçimsel olarak ilk dönem yaklaşımına benzese de, içerik olarak sonraki yaklaşımların devamı niteliğindedir. Yani ilkesel değil pragmatikti. Bu tesbitin doğrulandığı alan olarak İran'ın Ahmedinejad dönemi Suriye politikasına bakmak yeterli olacaktır. Bu dönemde yukarıda da bahsedildiği gibi birçok alanda ideal dış politika söylemleri dile getirilmişse de, söz konusu Suriye olduğunda İran'ın çıkarları belirleyici olmuştur. Savunma doktrininin hayati bir parçası olan "direniş eksenli" yaklaşımında önemli bir yer tutan Suriye'de rejimi devirmek amacıyla halk ayaklanması başlayınca İran ilkesel olarak ortaya koyduğu önemli bazı noktaları görmezden gelmeyi tercih etti. Örneğin; ezenlere karşı ezilenlerin müdafası ilkesi yerine ana ülkenin çıkarlarını korumayı öncelemiş, yine devletler yerine halk hareketleriyle yakınlaşma ilkesini yok saymıştı. İran, Suriye meselesinde açık bir şekilde Beşşar Esed'in yanında yer aldı. Bu konuda o kadar kararlı davrandı ki, esasen İsrail'e karşı Lübnan'da mücadele etmek amacıyla kurulan ve bu doğrultudaki mücadelesiyle tüm dünya Müslümanlarının takdirini kazanan Hizbullah'ı İslam dünyası nezdindeki prestijini yok etmek pahasına ihtiyaç duyulduğunda Suriye'deki savaşa dâhil etti. Suriye'de yaşanan büyük trajedilere ve büyük oranda silahsız halkın kıyımına uğramasına rağmen İran'ın Suriye politikasını revize etmeyi düşünmemesi, olası bir revizyonun ise ancak alacağı bazı teminatlarla mümkün olacak olması, İran yöneticilerinin artık "devrimci" olarak değil devlet adamı olarak düşündüklerinin kanıtıdır. Hal böyle olunca Ahmedinejad dönemi dış politikasındaki anti-emperyalist duruşun agresif politika taktiğine hizmet ettiği söylenebilir. Her halükarda İran sürdürdüğü bu agresif politika ile bir yandan

nükleer enerji konusundaki çalışmalarını ileri noktaya taşıırken, diğer taraftan kendisine uygulanan ambargolar içeride kendisini oldukça zor durumda bıraktı. Hem ekonomik darboğazdan ve ülkenin karşı karşıya kaldığı krizden kurtulmak için bir çıkış yolunun zorunluluğu hem de savaşlardan yorulmuş uluslararası sistemin daha yumuşak bir söylem içerisine girmesi İran'ın yeni dönemde dış politikasına dair işaretler taşıyor. Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra yaşanan gelişmeler bu yeni pozisyonun göstergesi olarak okunabilir. İlk olarak, dini lider Hamane'i'nin dış politikadan bahsederken "kahramanca esneklik" kavramından bahsetmesi ekonomik durumun taktik değişikliklere yol açabileceğinin belirtisiydi. Her halükarda İran dış politikada çıkar eksenli yaklaşımını Hasan Ruhani döneminde de sürdürecektir, bu doğrultuda gerek duyduğunda daha önce de yaptığı gibi taktik değişikliklere başvuracaktır. Ruhani'nin Rafsancani ve Hatemi ile yakın ilişki içerisine girmesi, dış politikada iki cumhurbaşkanı dönemindekine yakın bir çizginin benimseneceği mesajını taşımaktadır.

SONUÇ

İran, 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi ile yeni bir döneme girerken, bu dönemde dış politika söylemini devrimci bir yaklaşımla yeniden dizayn etmişti. Uluslararasına hâkim iki kutuplu sisteme bir başkaldırı olarak da görülebilecek "Ne Doğu Ne Batı" sloganı, İran'ın üçüncü yolu mümkün gören bir iddiayla uluslararası alana girmesini doğurmuştu. Fakat sonrasında, devrimlerin belki de ortak kaderi olan sonuçla İran da karşılaşmış, devrimci kadroların sistem üzerindeki tam hâkimiyeti sağlandıktan sonra baştaki ideolojik devrimci söylem yeni durumda farklı tevill yollarıyla esnetilerek, devletin bekası ve çıkarına uygun hale getirilmişti. Devrimci söylemlerin yeniden ihya edildiği Ahmedinejad döneminde bile ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda devrimci ilkelerin kolaylıkla tevill edilebileceği İran'ın Suriye politikasına bakıldığında kolaylıkla görülebilir. Bu örnek göstermektedir ki, İran devrimci ideallere sahip bir devletten çok daha fazla kendi çıkarlarını maksimize etmeyi asıl gaye edinmiş modern bir ulus devlet olarak davranmaktadır.



SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | Ankara

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya
06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312.551 21 00 | Faks: +90 312.551 21 90

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı
No: 41-43 Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 315 11 00 | Faks: +90 212 315 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite
1106 Washington, D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen
Flat No 19 Kahire MISIR
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985